

УДК 502.4(477):(468.11)

М.П. Стеценко, Г.В. Парчук

РОЗВИТОК БІОСФЕРНИХ ЗАПОВІДНИКІВ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СЕВІЛЬСЬКОЇ СТРАТЕГІЇ

Стеценко Н.Ф., Парчук Г.В. Развитие биосферных заповедников Украины в контексте Севильской стратегии // Науч. зап. Гос. природоведч. музея. – Львов, 2004. – 20. – С. 33-38.

Проведена оцінка виконання в Україні положень Севільської стратегії розвитку біосферних резерватів в відповідності з індикаторами її впровадження на національному рівні та рівні окремого біосферного заповідника (на прикладі Карпатського БЗ). Вказується на необхідність розробки механізмів моніторингу за діяльністю біосферних заповідників та содействия їх розвитку. Обраховується увага на особливу важливість створення координаційних рад біосферних заповідників з залученням в їх склад представників зацікавлених сторін.

Stetsenko, M., Parchuk, G. Development of Ukrainian biosphere reserves in the context of the Seville Strategy // Proc. of the State Nat. Hist. Museum. – Lviv, 2004. – 20. – P. 33-38.

Assessment of execution of the Seville Strategy for Biosphere Reserves according to indicators of its implementation on national and individual reserve (on the example of the Carpathian Biosphere Reserve) levels in Ukraine is carried out. It is proposed to establish special mechanisms for monitoring and support of biosphere reserves activities. Creation of coordinating councils for biosphere reserves with participation of representatives of interested parties is very important.

Севільська стратегія розвитку біосферних заповідників (або резерватів), що була схвалена у м. Севільї (Іспанія) у 1995 р. на Міжнародній конференції експертів ЮНЕСКО, ознаменувала новий етап розвитку Світової мережі біосферних заповідників ЮНЕСКО і якнайкраще поєднує доленосні рішення лідерів більшості країн світу на міжнародній конференції в 1992 р. у м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія) щодо сталого розвитку (схвалено документ „Порядок денний на 21-е століття”) та збереження біорізноманіття (започаткована Конвенція про біологічне різноманіття). Біосферні заповідники створюються в рамках Програми ЮНЕСКО „Людина і біосфера”, є ділянками суші та /чи морських акваторій та включають функціональні зони: природне ядро (у нас – заповідна зона), буферну та транзитну (зона антропогенних ландшафтів). Базовими функціями біосферних заповідників визнано: збереження біологічного різноманіття, сталий соціально-економічний розвиток території, а також логістична функція – функція матеріально-технічної підтримки демонстраційних проєктів, екологічної освіти, тренінгів, досліджень та моніторингу в контексті реалізації місцевих, національних та глобальних проблем збереження біорізноманіття та забезпечення сталого розвитку [1].

Севільська стратегія є цілісною системою поглядів і спрямована на формування біосферних заповідників як еталонів територій, де поєднується збереження природних комплексів та сталий соціально-економічний розвиток. Біосферні заповідники, що створюються в Україні, загалом відповідають міжнародним стандартам, хоча мають свої особливості.

Метою роботи є оцінка стану виконання в Україні положень Севільської стратегії, індикаторів її впровадження на національному рівні та у межах окремого біосферного заповідника.

Відразу відмітимо, що в Україні є два типи біосферних заповідників: ті, які створюються у відповідності до Закону України „Про природно-заповідний фонд України” (1992 р.) через підготовку проектів створення біосферного заповідника як природоохоронної території і погодження його меж на місцевому, обласному і загальнодержавному рівні та підписанням відповідного Указу Президента, і ті, що створюються за правилами ЮНЕСКО і не потребують таких складних процедур погодження – розробляється розширена заявка (номінація), яка підписується лише відповідальними сторонами, що зацікавлені у створенні цього заповідника.

Треба зазначити, що Закон „Про природно-заповідний фонд України” вміщує досить виважені положення щодо біосферних заповідників, проте він розроблявся ще до Севільської стратегії і не міг включити всі її принципові положення. Разом з тим, цей Закон удосконалюється і нещодавно Урядом України внесено до Парламенту (Верховної Ради) України пропозиції щодо змін Закону, зокрема, щодо посилення ролі біосферних заповідників у сталому розвитку території.

У відповідності до Указів Президента України уже створені біосферні заповідники „Асканія-Нова”, Чорноморський, Карпатський і Дунайський. Перші три з них включені до Світової мережі біосферних заповідників ЮНЕСКО окремо, а Дунайський біосферний заповідник – до складу українсько-румунського біосферного заповідника „Дельта Дунаю”.

До Світової мережі біосферних заповідників ЮНЕСКО також включені: Ужанський національний природний парк разом з Надсянським регіональним ландшафтним парком у складі транскордонного (українсько-польсько-словацького) біосферного заповідника „Східні Карпати”, а також Шацький національний природний парк в якості Шацького біосферного заповідника. Останній має стати ділянкою транскордонного українсько-польського (спільні номінаційні матеріали уже підготовлені), а згодом і за участі білоруської сторони – біосферного заповідника „Західне Полісся”. На початку цього року також подано до ЮНЕСКО заявку щодо створення на базі Деснянсько-Старогутського національного природного парку однойменного біосферного заповідника, який має стати і ділянкою українсько-російського біосферного заповідника у цьому регіоні (російська сторона уже має тут заповідник “Нерусо-Деснянське Полісся”).

Розглянемо індикатори впровадження Севільської стратегії розвитку біосферних заповідників ЮНЕСКО на національному рівні, до яких належать [1]:

- проведено біогеографічний аналіз;
- підготовлені пропозиції щодо створення нових та зміни меж існуючих біосферних заповідників;
- біосферні заповідники інтегровані в національні стратегії та інші програми відповідно до Конвенції про біологічне різноманіття та інших міжнародних угод;
- існують тісні зв'язки між біосферними заповідниками;
- планується збереження у біосферних заповідниках генетичних ресурсів *in-situ* (в природі);
- біосферні заповідники включені в плани сталого розвитку;

- створюються і зміцнюються біосферні заповідники, що стимулюють розвиток традиційних стилів життя та традиційне природокористування, а також в регіонах значного (критичного) антропогенного впливу на довкілля;
- визначені та впроваджуються види діяльності щодо збереження біорізноманіття та сталого природокористування;
- усі біосферні заповідники забезпечені ефективними планами дій (менеджмент-планами) з чітко визначеною політикою управління;
- розроблено механізм визначення розбіжностей між функціями збереження біорізноманіття та сталого природокористування для гарантування відповідного балансу між цими функціями;
- біосферні заповідники включені у регіональну політику розвитку та проекти планування землекористування;
- стимулюється практика ошадливого використання земель навколо біосферних заповідників;
- біосферні заповідники включені в національні дослідницькі програми, що пов'язані із політикою збереження біорізноманіття та соціально-економічного розвитку;
- біосферні заповідники включені у національні програми моніторингу та мають зв'язки з іншими подібними об'єктами, де проводиться моніторинг;
- принципи збереження біорізноманіття та сталого розвитку, що практикуються в біосферних заповідниках, включені до навчальних програм;
- біосферні заповідники беруть участь у міжнародних освітніх мережах та програмах;
- розроблено моделі навчальних програм для менеджерів біосферних заповідників;
- розроблено механізми періодичного огляду національних стратегій та планів дій біосферних заповідників;
- розроблено механізм обміну інформацією між органами управління біосферних заповідників;
- впроваджені Статутні рамки Світової мережі біосферних заповідників на національному рівні;
- створено механізм консультацій та координації біосферних заповідників на національному рівні;
- налагоджено взаємодію між біосферними заповідниками та територіями із схожим управлінням й організаціями зі схожими цілями;
- відпрацьовано механізм сприяння біосферних заповідників один одному;
- розроблено інформаційні та рекламні матеріали щодо біосферних заповідників;
- розроблено стратегію для включення біосферних заповідників у двосторонні та багатосторонні програми/проекти допомоги;
- розроблено стратегію для залучення коштів від бізнесових та недержавних структур і фондів;
- розроблено механізм моніторингу та оцінки впровадження Севільської стратегії.

Якщо зіставити з цими індикаторами наші реалії, то можна стверджувати, що Україна загалом намагається слідувати положенням Севільської стратегії – навпроти більшості індикаторів можемо поставити, хоч і невеличкий, але ж “плюс” (+ - виконується). До невиконаних завдань перш за все слід віднести розробку різного типу механізмів: визначення розбіжностей між функціями збереження біорізноманіття та сталого природокористування для гарантування відповідного балансу між цими функціями, періодичного огляду національних стратегій та планів дій біосферних заповідників, обміну інформацією між органами управління біосферних заповідників, консультацій та координації біосферних заповідників на національному рівні, моніторингу та оцінки впровадження Севільської стратегії. Немає у нас також навчальних програм для менеджерів біосферних заповідників, як і не беруть участь наші біосферні заповідники у міжнародних освітніх мережах та програмах. Треба визнати, що нам, насамперед, Національному комітету МАБ та Мінприроди України, багато ще необхідно зробити, щоб рівень нашої роботи у цій сфері оцінювався на „добре” та „відмінно”.

Звичайно, багато залежить від рівня економічного розвитку країни та його похідної – наявних фінансових ресурсів. Так, складно в наших умовах здійснювати на високому рівні наукові дослідження та моніторинг, як і проблематичним є ще залучення національних бізнесових структур до співпраці. Але низка питань може бути вирішена організаційно. Насамперед це стосується поліпшення взаємодії біосферних заповідників, обміну інформацією та досвідом, періодичних оцінок прогресу розвитку біосферних заповідників тощо.

Тут треба відмітити, що цього року має бути відпрацьовано методика розробки основного документу щодо управління біосферними заповідниками – "Проекту організації території охорони природних комплексів біосферних заповідників", де мають бути враховані якомога повніше положення Севільської стратегії та Статутних рамок Світової мережі біосферних резерватів.

Севільська стратегія також визначає індикатори для рівня окремого біосферного заповідника, до яких належать:

- проведено опитування інтересів власників (користувачів);
- визначені чинники, що ведуть до деградації довкілля та ощадливого природокористування;
- проведено опитування стосовно можливостей збору натуральних продуктів та надання послуг у біосферних заповідниках;
- визначені стимули, які спонукають місцеве населення до бережливого природокористування;
- розроблено план дій щодо рівноправного отримання місцевими жителями вигод при природокористуванні;
- розроблено механізм для управління, координації та інтеграції програм та діяльності у біосферних заповідниках;
- створена координаційна (консультативна) рада;
- започатковані регіональні центри демонстрації прикладів збереження біорізноманіття та сталого розвитку;
- скоординовані дослідження та впроваджується план моніторингу;
- розвинута функціональна система управління даними;

- у біосферному заповіднику розробляються та тестуються методи моніторингу;
- у біосферному заповіднику розробляються індикатори стабільності відносин з місцевим населенням;
- природокористувачі залучені до освітніх, дослідницьких, виробничих та моніторингових програм;
- підготовлено інформацію для поширення серед відвідувачів біосферного заповідника;
- створено екологічний польовий центр (полігон) біосферного заповідника;
- біосферний заповідник є базою для різноманітних навчань;
- діють місцеві навчальні та тренінгові програми;
- проведено картографування та розмежування на місцевості функціональних зон біосферного заповідника;
- переплановано буферні та транзитні (зони антропогенних ландшафтів) зони для забезпечення сталого розвитку та захисту природних ядер (заповідних зон);
- місцеві громади (неурядові організації) задіяні в плануванні та управлінні біосферним заповідником;
- заохочуються ініціативи, які спрямовані на збереження природних комплексів та стале природокористування;
- розроблені інформаційні та рекламні матеріали;
- розроблена стратегія для залучення коштів від бізнесових та недержавних структур і фондів;
- розроблено механізм моніторингу та оцінки впровадження Севільської стратегії на рівні біосферного заповідника.

Звичайно, ці індикатори визначають рівень досягнення цілей Севільської стратегії окремим біосферним заповідником і ними має керуватися кожен із заповідників. Разом з тим, Державна служба заповідної справи останнім часом намагається допомагати біосферним заповідникам слідувати положенням Севільської стратегії. Це перш за все стосується питання управління біосферними заповідниками, що у відповідності до Севільської стратегії має здійснюватися за участі усіх зацікавлених сторін. Існуючі науково-технічні ради біосферних заповідників не відповідають достатнім чином цьому принципу. Тому ми ініціювали та відслідковуємо процес створення і роботи координаційних (консультаційних) рад, до складу яких пропонуємо залучати представників як адміністрацій природоохоронних територій, так і місцевих та регіональних (обласних) органів влади, користувачів природних ресурсів та власників земель, неурядових організацій, науково-дослідних та навчальних установ та інших. Хоча ці ради мають лише дорадчі функції, їх роль важко переоцінити. Координаційні ради мають бути самодостатніми органами управління, які вирішують питання спільного інтересу та оперативно реагують на конфлікти. Вони будують свою роботу на основі самостійного планування, розробляючи відповідні плани дій: рамкові і щорічні. Такі колективні органи управління вже створені у біосферних заповідниках „Асканія-Нова” та Карпатському, національних природних парках, що також номіновані як біосферні заповідники, – Шацькому та Деснянсько-Старогутському (останній ще створюється).

Продовжуємо сприяти створенню координаційних рад в Чорноморському та Дунайському біосферних заповідниках, на українській ділянці українсько-польсько-словацького біосферного заповідника „Східні Карпати”. Мабуть, найбільш проблемним є створення координаційної ради у Дунайському біосферному заповіднику, де створилася конфліктна ситуація між адміністрацією заповідника та органами місцевої влади через різні погляди на будівництво глибоководного суднового ходу „Дунай – Чорне море”. Але і тут має бути обов’язково створена координаційна рада.

У цьому зв’язку, зупинимося на Карпатському біосферному заповіднику. Хоча тут координаційна рада створена нещодавно, співпраця адміністрації заповідника, місцевих органів державної влади та місцевого населення налагоджена уже досить непогано. Разом з тим, місцева населення та місцева влада можуть брати ще більшу участь в управлінні територією заповідника, сприяючи як поліпшенню збереження біорізноманіття, так і сталому розвитку території, зокрема, шляхом розвитку рекреації та туризму. З позицій співпраці, місцева населення, місцеві органи влади та місцеві природокористувачі не повинні боятися розширення біосферного заповідника. На наш погляд, і саме місто Рахів має бути у складі біосферного заповідника і це, без сумніву, розширить можливості місцевого населення впливати на політику заповідника, як і брати активнішу участь в українсько-румунському співробітництві шляхом створення відповідного транскордонного заповідника.

Таким чином, Міжнародна конференція "Оптимізація меж та покращення функціонування Карпатського біосферного заповідника" (м. Рахів Закарпатської області, 10 – 12 травня 2004 р.), до якої ця стаття була підготовлена у вигляді доповіді, ще до свого проведення стимулювала нашу активність у сфері розвитку біосферних заповідників і уже можна впевнено сказати, що вона суттєво поліпшить розуміння усіх учасників конференції, зближить інтереси зацікавлених сторін і сприятиме збереженню чарівної природи Карпат та соціально-економічному розвитку краю загалом.

1. Biosphere Reserves: The Seville Strategy and the Statutory Framework of the World Network UNESCO. – UNESCO, Paris, 1996. – 18 p.

Державна служба заповідної справи Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, Київ